

*Мартинов В. Л.,
аспірант кафедри нової та новітньої історії історичного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ ЛЮТНЕВОЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЙ НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ

Анотація. У статті розглядається публіцистика російських журналів «Вестник Европы», «Русское богатство» та «Русская мысль» в 1917 р. Аналізується тематика і зміст статей, ставлення провідних публіцистів часописів до краху російського самодержавства, Лютневої та Жовтневої революцій і їх наслідків. Головна увага приділяється відображенню на сторінках журналу наростаючої економічної, соціальної та політичної кризи в Росії в передостанній рік Першої світової війни. Робиться висновок, що в цей період журнали різко критикували царський уряд за відмову від соціальних і політичних реформ. Ліберальні публіцисти часописів вітали Лютневу революцію і створення Тимчасового уряду, але їх розчарування політикою ліберальних і соціалістичних партій росло в міру наростання кризи. Це породило їх критику Тимчасового уряду та Жовтневої революції.

Ключові слова: Лютнева революція, Тимчасовий уряд, Жовтнева революція, громадська думка, лібералізм, російські часописи.

Лютнева і Жовтнева революції викликали бурхливу реакцію російської інтелігенції, і найбільш авторитетні літературно-політичні журнали «Вестник Европы», «Русское богатство» та «Русская мысль» за 1917 р. на перший план ставили висвітлення цих подій.

З березня по вересень 1917 р. вийшло всього три номери «Вестника Европы». Це було викликано економічними труднощами, що змусили редакторів «товстих» журналів перейти на здвоєні і строєні випуски. Проте, навіть в цих складних умовах автори «Вестника Европы» не залишилися в стороні від історичних подій і намагалися оперативно відгукуватися на найважливіші з них — Лютневу революцію, створення і рішення Тимчасового уряду, Корніловський заколот.

Після революції часопис «Русские записки» повернув собі довоєнну назву — «Русское богатство», під якою виходив з квітня 1917 р. Через економічні труднощі періодичність виходу в 1917 р. була порушена. В результаті перший після зміни назви випуск вийшов здвоєним (квітень — травень), і такими ж були і всі наступні випуски.

Причини цього ясно викладені в опублікованій на початку номера «Резолюції представників петроградських журналістів».

Одною з головних тем «Вестника Европы» в 1914 — 1916 рр. була тема внутрішнього миру. На початку війни авторам журналу здавалося, що «єднання» досягнуто на патріотичній основі захисту батьківщини від германізму (особливо це видно в вересневому номері за 1914 р.). Але поступово, як зазначив в січні 1916 р. В. Д. Кузьмін-Караваєв, «загальна наснага» зійшла нанівець, і суспільство знову стало роз'єднано. Аналогічну еволюцію в суспільних настроях, але за більш короткий термін, журнал відзначив і в 1917 р.

Лютневий номер «Вестника Европы», що вийшов в березні 1917 р. відкривався документами про «державний переворот 27 лютого — 2 березня 1917 року», яким передувало звернення редакції до читачів:

«З незабутнього дня 27 лютого 1917 року розпочинається нова епоха російської історії. Старий, прогнилий наскрізь державний лад, що підтримувався жорстокими заходами насильства і беззаконня, скинутий одношайним поривом народу і армії. Влада, що пригнічувала і розоряла країну, впала в безславній боротьбі з власним народом. Великий російський народ розірвав, на решті, мережу вікового рабства, що обплутала його і відкрив собі дорогу до нового вільного життя, на рівних правах з передовими народами культурного світу. Офіційна Росія, яка служила оплотом всіх темних сил в Європі, зникла, і її місце зайняла нова, істинно велика демократична Росія, перейнята ідеями права та справедливості. Різні народності, що живуть в межах Російської держави, отримують можливість жити вільно, зберігаючи свою мову і свою віру, без шкоди для політичної єдності країни. Перед Росією відкривається світле майбутнє, для досягнення якого варто жити і боротися.

Хай живе вільна Росія!» [1, с. 1].

За цим зверненням редакція помістила акти про зречення від престолу Миколи II і його брата.

Падіння самодержавства в лютневому номері була присвячена стаття Д. М. Овсяннико-Куликовського «Дві лютневі революції».

«При абсолютно виняткових — і виключно сприятливих — умовах відбувся крах старого державного і суспільного ладу. Світлим, завдяки цьому, є майбутнє нової, вільної Росії». За його оцінкою, на стороні уряду не було «жодної законодавчої палати, жодного стану, жодної партії», авторитет його був розхитаний до самої основи [2, с. 10]. Осліплення влади було безмежно. «З усіх боків чуючи слова осуду або застереження, вона не хотіла слухати їх, тому що вважала себе володаркою матеріальної сили. В її руках була поліція, було військо — і вона вірила в свою непереможність. Коли їй відмовило в покорі військо і без нього в ніщо перетворилася поліція, вона повинна була впасти — і впала безнадійно і безславно» [2, с. 11].

У статті Д. М. Овсяннико-Куликовського революція 1917 р. порівнювалася з лютневою революцією 1848 р. у Франції. Причому майбутнє російської революції бачилося автору в більш райдужному світлі, ніж французької. Старий уряд був ізольований і не мав прихильників, а тепер союзниками Росії є «передові європейські нації». Війна ведеться з тими країнами, «урядам яких вигідно і приємно торжество реакції на російському ґрунті». Східний кордон забезпечений союзом з Японією. Всі національності зацікавлені в перемозі над Німеччиною. Військо не воювало проти революції, а допомогло їй. «Іншої династії, крім засудженої народом і скинутої революцією, у нас немає», і це, на думку автора, «служить однією з гарантій мирного майбутнього» [2, с. 13].

Березневий номер «Вестника Европы» вийшов у травні 1917 р. Подіям в Росії в ньому присвячена традиційна стаття К. К. Арсенєва «На теми дня». У Росії, вважав автор, підлягають вирішенню не тільки політичні, але й соціальні проблеми [3, с. 359]. **Через місяць після повалення монархії** він позитивно оцінював підсумки діяльності Тимчасового уряду. «Робота закипіла, протягом одного місяця отримані результати, яких при частковому оновленні державного ладу довелося б чекати... протягом довгих років». Вирішені фінський і польський питання, «знищені всі національні і релігійні обмеження», «блищить зоря обласних автономій, про які не хотіла й думати самодержавна монархія», «протягом декількох днів здійснено те, що було мрією довгих десятиліть: дійсна рівність перед законом», «разом з вселаддям адміністративного свавілля зникає одне з головних його знарядь — поліція» [3, с. 360].

К. К. Арсенєв, писав, що успіхам Тимчасового уряду сприяють внутрішні умови. Як і Д. М. Овсяннико-Куликовський, він порівнював російську революцію з французькою, але не 1848 р., а 1789 р. Він теж вважав, що, так як в

Росії ніхто не встав на сторону поваленого режиму, то країні не загрожує небезпека внутрішньої смуту [3, с. 363]. Але, на відміну від свого співредактора і видавця, він не був настільки оптимістичний щодо майбутнього революції: «якщо новому строю не загрожує громадянська війна, то не можна заперечувати існування серйозної зовнішньої небезпеки» [3, с. 364].

Таким чином, у двох випусках «Вестника Европы», що вийшли навесні 1917 р., знайшли відображення в основному оптимістично-романтичні ілюзії перших тижнів революції, коли здавалося, що з падінням самодержавства перед вільною Росією відкриються самі блискучі перспективи.

Але, як це було і в 1914 — 1915 рр., надії редакторів і авторів «Вестника Европы» на досягнення «внутрішнього миру» знову зазнали краху. Четвертий (строений) номер журналу, що вийшов з економічних причин лише у вересні 1917 р., ясно демонструє розчарування авторів підсумками революції. Найкраще це помітно в «Політичному огляді» Л. З. Слонімського, надрукованому з підзаголовками: «Сумні справи російської революції і їх політичні наслідки», «Партійна ворожнеча і внутрішня анархія», «Справа Корнілова і помилки Тимчасового уряду».

«Російська революція — за загальним визнанням, все більше спускається вниз і нестримно тягне за собою країну і народ в область безнадійної анархії. І найгірше, що вона спускається морально, ніби розгубивши всі свої початкові піднесені ідеали і поставивши на їх місце непримиренні інтереси і вимоги різних громадських організацій і груп.

Окремі партії та їх керівники борються між собою, можна сказати, на очах тріумфуючого ворога і в міру можливості влаштовують свої власні справи, не думаючи зовсім про благо і користь Росії» [4, с. 396].

«Політичний огляд» Л. З. Слонімського свідчить про те, що ліберальну громадськість все сильніше охоплювали розчарування, зневіра і апатія, знищували у інтелігентних, освічених людей усвідомлення будь-якої «єдності» перед обличчям загальнонаціональної кризи.

Діяльність Тимчасового уряду, на відміну від авторів, які писали в березні-травні 1917 р., Л. З. Слонімський також оцінював критично. Серед найбільших його помилок автор називав «відновлення смертної кари, адміністративного заслання і довільних насильств над друком», «усунення від справ краших генералів — Брусилова, Рузького, Алексеєва, Лечицького», а також необґрунтоване «покладання обов'язків верховного головнокомандувача на міністра-голови, який своєю минулою діяльністю не мав ніякого відношення до

військової справи» [4, с. 401—402]. І тут аналітик «Вестника Европы» відобразив зниження довіри ліберальної громадськості до О. Ф. Керенського, який в цей час був уже головою уряду і фактично диктатором Росії.

Л. З. Слонімський торкнувся і важкого стану справ на фронтах війни, про яку журнал в 1917 р. став писати набагато рідше: «Годі й говорити про те враження, яке справляють сумні справи нашої новонародженої Російської республіки за кордоном і особливо серед союзних з нами націй. Добровільне залишення Риги... прийнято було в західноєвропейській пресі як початок кінця Росії як великої держави» [4, с. 402].

Автор «Вестника Европы» **гостро відчув** корисливий підхід Великобританії і Франції до Росії, який все виразніше виявлявся у союзників по Антанті в міру наростання кризи в країні і розкладання російської армії. Він писав: «Серед союзних країн не проявляється вже зовнішніх ознак і проявів симпатії до російської революції і російської свободи; навпаки, все сильніше висловлюються абсолютно протилежні почуття, і в той же час все більшого поширення набуває погляд, що марно розраховувати на подальшу участь Росії у війні, що не слід уже надавати їй будь-яку підтримку або брати до уваги її інтереси, а треба надати Росію власній долі» [4, с. 403].

Всупереч очікуванням, повалення самодержавства не покращило, а тільки погіршило ситуацію в країні. Деморалізована армія зазнавала поразки і розбігалася. Престиж Росії серед її союзників впав, і питання ганебного виходу з війни шляхом капітуляції перед Німеччиною стало близькою реальністю. У країні наростала загальнонаціональна криза.

А. Б. Петрищев починає свою «Хроніку внутрішнього життя» з міркувань про причини падіння Тимчасового уряду, а разом з ним і провалу ліберальної ідеї в Росії. На думку публіциста, в країні запанувала стихія хаосу, на чолі якої стоять представники найбільш радикальних партій і течій, як праві — чорносотенці, так і ліві — більшовики. «Практично і більшовизм, і чорносотенство спираються на одні і ті ж темні низи і демагогічно використовують одні і ті ж темні інстинкти; різниця лише в тому, що більшовики розпалюють соціальний радикалізм низів, а чорносотенство апелює до їх політичного консерватизму». Такий розкол суспільства став можливим тому, «що «цензова Росія» не зуміла організувати скільки-небудь достатніх сил в ім'я позитивної державної ідеї» [5, с. 265].

На думку автора «Русского богатства», О. Ф. Керенський основну увагу звернув на державну оборону. У підсумку «О. Ф. Керенський виявився

ні в сих, і ні в оних. Його діяльність в цілях державної оборони була така, щоб задовольнити патріотів... І в той же час він виявився нестерпним для інтернаціоналістів... У травні багатьом здавалося, що військовий міністр О. Ф. Керенський — «кумир армії». У дні 3—5 липня одна частина армії виступала відкрито проти Керенського, інша захищала його. У жовтні на стороні верховного головнокомандувача Керенського не виявилось ні відданих воєначальників, ні вірних солдат... Озброюючи проти себе ворогів, він розтратив друзів. І секрет тут, повторюю, в об'єктивних умовах» [5, с. 268].

Стан країни до осені 1917 р. А. Б. Петрищев описував в катастрофічних тонах. «Розвал армії... вирішував багато. Уряд позбувся сили, необхідної для примусових дій там, де цього вимагають обставини. І вже тільки через це він став лише тінню державної влади, але не дійсною владою. Його декрети... зависли в повітрі. Він писав укази в порядку управління, але їх виконував лише той, хто хотів. Він загрожував репресіями, але його погрози викликали лише зневажливі посмішки. Найважливіші галузі державного ведення одна за одною приходили до катастрофічного стану. До катастрофи наближалася продовольча частина. Катастрофічно падав видобуток палива. До катастрофічних меж досяг стан транспорту. З тижня на тиждень доводилося чекати повної зупинки руху на багатьох залізницях. До катастрофічних висот піднімалася хвиля погромів. Катастрофічно йшла охорона особистої та майнової безпеки. І в містах, і в селах бешкетували натовпи дезертирів і просто розгнуданих солдатів... А уряд формально щось робив, як-то розпоряджався, але, по суті, він лише безсило проводив час, чекаючи Установчих Зборів» [5, с. 269].

Діяльність більшовиків у статті оцінюється у вкрай негативних тонах. Вони названі «переможцями», «самозванцями», шахраями, не здатними дати своїм прихильникам обіцяний мир з Німеччиною, «порушниками договору про неприпустимість сепаратного миру», які відмовилися платити царські борги, що «викреслило Росію зі числа тих країн, з якими можна зноситися довірливо», «провокаторами» і т.п. «Єдине середовище, в якій лєнінці і спірідоновці можуть претендувати на вплив, — це натовп збройних, але втративших почуття державності солдатів, матросів і так званих червоногвардійців... Але вони не господарі злій стихії, яка їх підняла. Вони її полонені. Вони зіграли помітну роль в тому, щоб викликати цього нечистого духа. Але вони не владні ні приборкати його, ні прогнати назад в те пекло, звідки він викликаний... Леніни і Спірідонови зовсім не владні навіть серед тих збройних безчинників,

за допомогою яких вони тримаються. А з точки зору добропорядних громадян вони — перш за все демагоги, що заподіяли важкої шкоди російському народу, обвинувачені у вчинках, спрямованих проти самих основ народовладдя, проти завоювань революції, проти соціалізму» [5, с. 278].

З перемогою більшовиків А. Б. Петрищев пов'язував знищення завоювань революції. Після жовтня «відразу і різко змінилися правові умови. Зникла свобода слова. Зникла свобода зібрань... зникла свобода агітацій. Зникла і сама свобода виборів» [5, с. 280].

Журнал «Русская мысль» критикував Жовтневу революцію, поставивши під сумнів саме поняття «революція» по відношенню до подій кінця жовтня 1917 р. Характеризуючи діяльність більшовиків, І. Й. Левін наголошував на тому, що більшовики відрізняються від інших лівих партій тільки більшою ширістю і відвертістю при виказуванні своїх цілей. Він підкреслював, що укладання союзу меншовиків та інших подібних партій з більшовиками неможливе через те, що меншовицькі сили полягають тільки в промовах їх ораторів [6, с. 55]. Щодо загального стану речей, аналітик надав наступну оцінку: «створило сприятливий ґрунт для анархічно-більшовицького перевороту 25 жовтня, який є, таким чином, лише логічним продовженням першої так званої революції 27 лютого — 2 березня» [6, с. 56].

У тому ж випуску, доповнюючи думку І. Й. Левіна, П. Б. Струве у своїй статті назвав жовтневі події не революцією, а контрреволюцією по відношенню до Лютневої революції. «Якщо розглядати події 1917 р. незалежно від усієї попередньої епохи, то їм, звичайно, не можна дати поважного титулу революції. Це солдатський бунт «з політики» прийнятий інтелігенцією країни за революцію, в надії перетворити бунт в революцію. Надія ця не виправдалася, і бунт перетворився не у славу революцію, а в грандіозний і ганебний всеросійський погром» [7, с. 57].

Отже, розглянуті журнали пережили зиму 1917/1918 рр., але через виступи проти радянської влади були закриті в березні 1918 р. Доля їх в будь-якому випадку була б вирішена, тому що всі переживші репресії з політичних мотивів журнали незабаром повинні були припинити своє існування з економічних причин — через брак паперу. У будь-якому випадку світова війна і її вплив на життя країни на той час перестали бути у центрі уваги журналістів, будучи закриті подіями революції та громадянської війни. Радянська історіографія дуже сильно політизувала події 1917 р., ставлячи на перший план роль Жовтневої революції, ставлячи Лютневу революцію на другий план. При цьому відображення подій російськи-

ми часописами практично не бралось до уваги дослідниками. У сучасній історіографії російські журнали більш широко використовуються для дослідження впливу Лютневої та Жовтневої революцій на громадську думку суспільства.

Література

1. Вестник Европы. — 1917. — №2. — С. 1.
2. Овсяннико-Куликовский Д. М. Две февральские революции // Д. М. Овсяннико-Куликовский // Вестник Европы. — 1917. — №2. — С. 10—16.
3. Арсеньев К. К. На темы дня // К. К. Арсеньев // Вестник Европы. — 1917. — №2. — С. 359—372.
4. Слонимский Л. З. Политическое обозрение // Л. З. Слонимский // Вестник Европы. — 1917. — №4—6. — С. 395—414.
5. Петрищев А. Б. Хроника внутренней жизни // А. Б. Петрищев // Русское богатство. — 1917. — №11—12. — С. 259—282.
6. Левин И. О. Некоторые итоги // И. О. Левин // Русская мысль. — 1917. — №11—12. — С. 51—56.
7. Струве П. Б. В чём революция и контрреволюция? (Несколько замечаний по поводу статьи И. О. Левина) // П. Б. Струве // Русская мысль. — 1917. — №11—12. — С. 57—61.

Мартынов В. Л. Предпосылки, ход и последствия Февральской и Октябрьской революций на страницах русских журналов — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается публицистика российских журналов «Вестник Европы», «Русское богатство» и «Русская мысль» в 1917 г. Анализируется тематика и содержание статей, отношение ведущих публицистов журналов к краху российского самодержавия, Февральской и Октябрьской революциям и их последствиям. Главное внимание уделяется отражению на страницах журнала нарастающего экономического, социального и политического кризиса в России в предпоследний год Первой мировой войны. Делается вывод, что в этот период журналы резко критиковали царское правительство за отказ от социальных и политических реформ. Либеральные публицисты журналов приветствовали Февральскую революцию и создание Временного правительства, но их разочарование политикой либеральных и социалистических партий росло по мере нарастания кризиса. Это породило их критику Временного правительства и Октябрьской революции.

Ключевые слова: Февральская революция, Временное правительство, Октябрьская революция, общественное мнение, либерализм, русские журналы.

Martynov V. L. Preconditions, course and consequences of the February and October revolutions on the pages of Russian journals – Article.

Summary. The article deals with the journalism of the Russian journals «Vestnik Evropy», «Russkoe bogatstvo» and «Russkaja mysl'» in 1917. The subjects and content of the articles are analyzed, the attitude of the leading journalistic writers to the collapse of the Russian autocracy, the February and October revolutions and their consequences. The main attention is paid to reflecting the growing economic, social and political crisis in Russia

in the penultimate year of the First World War. It is concluded that during this period the journals sharply criticized the tsarist government for rejecting social and political reforms. Liberal magazine journalists welcomed the February Revolution and the creation of the Provisional Government, but their disappointment with the policy of liberal and socialist parties grew as the crisis grew. This gave rise to their criticism of the Provisional Government and the October Revolution.

Keywords: the February Revolution, the Provisional Government, the October Revolution, public opinion, liberalism, Russian journals.